

Quina «reina de Mallorca» és l'autora del poema contingut al *Cançonier Vega-Aguiló*?

Wich «queen of Majorca» is the author of the poem contained in the chansonnier Vega-Aguiló?

*per Gabriel Ensenyat**

Universitat de les Illes Balears

RESUM:

El *Cançonier Vega-Aguiló*, pertanyent a la Biblioteca de Catalunya, conté un poema de caràcter amorós, la rúbrica del qual l'atribueix a una innominada «reina de Mallorca». Al llarg del temps, s'ha especulat sobre la identitat d'aquesta reina poeta, la composició de la qual hom ha acostumat d'atribuir a Constança, esposa de Jaume III. Tot i així, el monarca mallorquí va contreure un segon matrimoni amb Violant de Vilaragut, candidata també, per tant, a ésser-ne l'autora. Tot això en el benentès que hàgim d'interpretar literalment la rúbrica. En tot cas, fent servir documentació fins ara inèdita, en aquest article exposam un seguit de circumstàncies que fan descartable l'atribució a Constança en els termes plantejats tradicionalment, sempre que l'autora sigui una veritable reina de Mallorca.

PARAULES CLAU:

Poesia medieval, reina de Mallorca, Constança, Violant de Vilaragut.

ABSTRACT:

The chansonnier Vega-Aguiló, belonging to the Library of Catalonia, contains a love poem, the rubric of which attributes it to an unnamed «Queen of Majorca». Over the years, there has been some speculation as to the identity of this queen-poet, which has customarily been attributed to Constance, wife of James III. However, the Majorcan monarch entered into a second marriage with Violante of Vilaragut, who therefore is also a candidate to be the author. All of this on the understanding that the rubric is to be interpreted literally. Altogether, based on documents unpublished up to this point, in this paper I expound a series of circumstances that enable the attribution to Constance to be ruled out in traditional terms, as long as the author is a true queen of Majorca.

KEY WORDS:

Medieval poetry, queen of Majorca, Constance, Violante of Vilaragut.

El poema al Cançonier Vega-Aguiló

El *Cançonier Vega-Aguiló*, pertanyent a la Biblioteca de Catalunya, conté el delicat poema amorós «Ez yeu am tal qu-és bo e belh», la rúbrica del qual correspon

Recepció: 07/02/2022. Avaluacions: 13/03/2022, 20/03/2022, 22/03/2022. Versió Definitiva: 27/05/2022.

* Gabriel Ensenyat, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2197-2418>.

DOI: <https://doi.org/0.31009/recerques.2022.i81.04>

a una «Reyna de Mallorques» la identitat de la qual no és clara.¹ Des de temps enrere s'ha debatut no només quina reina en podia ésser l'autora, sinó, fins i tot, si efectivament l'autoria corresponia a una de les sobiranes de la casa reial mallorquina. Amb el temps, hom ha tendit a acceptar-ne la paternitat règia, deixant en un interrogant la identificació concreta. Jeanroy, el 1941, va ésser l'últim autor que no l'atribuï a una reina de Mallorca.² També es plantejà la possibilitat d'un pseudònim. Però progressivament hom es va anar decantant no ja per una indeterminada reina mallorquina, sinó que hom hi posava al darrere el nom de Constança, esposa de Jaume III.³ Fins que, agudament, Martí de Riquer va advertir que, relacionada amb aquest monarca, hi hagué una segona reina, ja que Jaume III va enviuadar el 1346 i va contreure un segon matrimoni amb Violant de Vilaragut.⁴ Encara que durant els tres anys de connubi les circumstàncies de la parella no foren les millors, ja que Pere el Cerimoniós havia ocupat la corona de Mallorca i un Jaume III depositat només retenia el senyoriu sobre Montpeller, res no impedeix que pogués ésser Violant qui dedicàs el poema al marit.⁵ De manera que, en les últimes dècades, el

1. Repertorio Informatizzato dell'Antica Letteratura Catalana (RIaLC) - Repertori d'Autors i Obres (RAO) 92.1. La composició es troba al f. 97 del cançoner esmentat, el núm. 7 dels manuscrits de la Biblioteca de Catalunya (BC). També, en part, fou inclòs (com a anònim) en la traducció al català del *Decameró* feta el 1429, si fa no fa, coincidint amb la còpia del manuscrit. Sobre aquest últim aspecte, A. PAGÈS, «Les poésies lyriques de la traduction catalane du Décaméron», *Annales du Midi* XLVI, 1934, 201-217.

2. A. JEANROY, *Histoire littéraire de la France*, París, Imprimerie Nationale, 1941, XXXVIII, 17-18. Aquest autor especulava sobre la possibilitat que la signatura «La Reyna de Mallorques» fos fruit d'una confusió de l'escrivà que copià el poema. Al cap i a la fi, remetre sense arguments a suposats errors dels copistes sempre ha estat un comodí habitual entre els estudiosos quan alguna cosa no consona amb el propòsit perseguit. Tanmateix, més tard Irénée Cluzel advertia del contrari: que precisament l'escrivà que va copiar el poema, a la primera meitat del segle XV, «pouvait disposer de sources que nous n'avons pas» (I. CLUZEL, «Princes et troubadours de la maison royale de Barcelone-Aragon», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* XXVI, 1956, 369).

3. En general, aquesta atribució s'ha mantinguda invariable. La *Gran Enciclopèdia de Mallorca* la formulava, vinculada als anys de separació entre ella i el marit: «Durant el seu captiveri va escriure la dansa anomenada *Cançó de la reina de Mallorca* (sic), inspirada per l'enyorament de Jaume III». La *Gran Enciclopèdia Catalana*, encara que deixa una porta oberta al dubte, en realitat segueix la mateixa petjada: «compongué, sembla, una delicada dansa inspirada per l'enyorament del marit absent», la confecció de la qual també situa cronològicament durant la separació de 1342-1345, quan es trobava «retinguda des del 1342 pel seu germà Pere III de Catalunya-Aragó» (consulta en línia: 7 d'abril de 2022). La *Viquipèdia*, actualment, dona per bona l'autoria indiscutible de Constança, que «fou una poetessa...» (consulta en línia: 7 d'abril de 2022).

4. M. DE RIQUER, *Història de la literatura catalana*, 2, Barcelona, Ariel, 1984, 19-20. Riquer suggereix la possibilitat que l'autora en fos Violant de manera prudent: «no és que defensi que l'autora n'hagi d'ésser forçosament Violant de Vilaragut, sinó que aquesta dama té tantes possibilitats d'ésser «la Reyna de Mallorques» de la rúbrica del cançoner com Constança» (pàgina 19).

5. Aquesta preferència per Violant ja la vàrem exposar, sense entrar en els detalls que ara analitzam, a G. ENSENYAT PUJOL, *Història de la literatura catalana a Mallorca a l'Edat Mitjana*, Palma, El Tall, 2001, 72-73. De la seva banda, seguint les nostres orientacions en un curs de doctorat, ja s'hi havia decantat, C. BONNÍN SOCÍAS, «L'enyor de la reina de Mallorca», *Estudis Baleàrics* 57, 1997, 139-145.

dubte s'havia centrat en quina de les dues esposes del dissortat rei mallorquí havia pogut compondre la poesia. Més recentment, però, Anna Alberni, que ha aclarit diversos aspectes del manuscrit i del poema en concret,⁶ que comentarem més endavant, ha plantejat un nou interrogant, en formular la hipòtesi que l'autoria podria correspondre a qualsevol dama d'estirp reial educada en una cort culta.⁷

Alberni ha situat la còpia del cançoner entre 1420 i 1430 i, en relació amb el poema que ens interessa, ha identificat els problemes que presenta. Bàsicament són: corrupció del text per part del copista, desvirtuació de la tradició manuscrita i disposició dels versos capriciosa. A partir d'aquí, ha dut a terme una operació reconstructiva del text i una lectura acurada del text, que li n'ha permès esmenar una mala lectura: el mot «mairitz», amb el qual suposadament l'autora de la composició s'adreçava al seu marit, és fruit d'un error de transcripció en la primera edició del poema que, en no haver-se corregit, s'ha repetit sumàriament. La lectura correcta és «m'aiats», per la qual cosa el text no al·ludeix a cap marit, suposat espòs de la reina.⁸ La nova transcripció del poema resulta fonamental, ja que l'eliminació de la referència al terme «marit» implica que no hem de veure forçosament la figura de l'espòs rere el destinatari del poema. De fet, que el destinatari fos el marit no responia al codi literari trobadoresc i, per tant, l'anòmla circumstància obligava a una justificació que, en principi, ara no correspon.

Certament, a través de la lectura dels versos, no es veu quina pot ésser la reina que va rubricar la composició, si realment fou escrita per una sobirana mallorquina. Per això, el que ara fem en aquest treball és una aproximació a l'autoria des de fora del poema, donant per bo, com a punt de partida retòric, però no definitiu, que qui el va compondre pogués ésser una de les dues esposes de Jaume III. El que volem indicar, amb això, és que no descartem en absolut la hipòtesi abans esmentada d'Alberni (i, en conjunt, les valuoses consideracions que fa sobre com podem interpretar la rúbrica del poema), però, sense disposar d'altres elements que ens permetin aprofundir-hi com voldríem, ens referirem a les dues candidates tradicionals, de qui sí que tenim a priori elements per a plantejar-ne (o rebutjar-ne) una suposada autoria.

6. Els treballs que fem servir d'aquesta autora són: A. ALBERNI, «El Cançoner Vega-Aguiló: una proposta de reconstrucció codicològica», dins L. BADIA, M. CABRÉ i S. MARTÍ (ed.), *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (s. XIII-XIV)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes - Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i Estudis de Cultura Catalana 85), 2002, 151-171; *El Cançoner Vega-Aguiló (BC, mss. 7 i 8): estructura i contingut* [en línia], tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003. Disponible a: www.tdx.cat/handle/10803/1679; i «Els estrats del Cançoner Vega-Aguiló (BC, Mss. 7-8)», dins V. BELTRAN i J. PAREDES (ed.), *Convivio. Estudios sobre la poesía de cancionero*, Granada, Universidad de Granada, 2006, 11-30. Aquests estudis superen l'antiga descripció que del Cançoner Vega-Aguiló havia fet P. BOHIGAS, «El Cançoner Vega-Aguiló», dins *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, 219-246.

7. A. ALBERNI, «El poemeta de la Reina de Mallorca: assaig de restauració textual i mètrica», *Medioevo romanzo* 33, 2, 2009, 343-368.

8. Aquesta lectura exclou definitivament altres hipòtesis sobre el veritable sentit que té aquí la paraula «mairitz», com la plantejada per PAGÈS, «Les poésies...», 204. En conseqüència, no cal insistir-hi més.

Tampoc no deixam de banda la possibilitat que el poema pogués ésser compost per una reina de Mallorca anterior, sobretot per esclarmonda de Foix, casada amb Jaume II (més improbable sembla l'autoria de Maria de Nàpols, esposa del rei Sanç).

D'antuvi, i a fi de deixar les coses embastades de bon principi, pensam que la mà de Constança és descartable en els termes que habitualment s'havien fet servir. La identificació s'havia plantejat –no sense dubtes puntuals, com hem dit–, si més no des que Milà i Fontanals la proposà, encara que enmig d'errors i incerteses. Fou ell qui transcrivé el poema amb la incorrecta lectura paleogràfica de «mairitz», que no fou l'única errada. I en parlar de l'autora, escriu: «cette reine-poëte fut Constance, fille d'Alphonse IV d'Aragon, la quelle se maria en 1325 avec Jacques II de Majorque».⁹ Com veiem, l'any és erroni (encara que segurament devia referir-se al conveni matrimonial, que sí que correspon a 1325), ja que el matrimoni efectiu va tenir lloc el 24 de setembre de 1336; no així la numeració assignada al monarca, que es fa seguint la tradició francesa. Fou, com sabem, un enllaç imposat per raó d'estat, que s'havia concertat el 1325, entre dues persones molt joves (Jaume III tenia aleshores deu anys i Constança set).¹⁰ Cluzel, a fi de no contravenir la retòrica

9. M. MILÀ Y FONTANALS, *Obras completas*, III, Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer, 1890, 457, nota 11; la transcripció del poema, 457-458.

10. El matrimoni s'emmarca en la resolució al problema successori plantejat arran de la mort sense descendència del rei Sanç de Mallorca, que va provocar la reclamació de la corona per part de Jaume II el Just, d'acord amb anteriors convencions. Després d'episodis de tensió, va acceptar l'entronització del futur Jaume III a canvi d'un seguit de contrapartides, signades a Saragossa el 24 de setembre de 1325. Eren les següents: en l'àmbit econòmic, la condonació d'un préstec de 25.000 lliures obtingut del rei Sanç i de tot allò que devia a la tresoreria de Mallorca amb motiu de la participació del regne en la campanya de Sardenya durant un temps superior a l'estipulat al seu moment; i, en el polític, el reconeixement per part de Jaume III de disposar dels territoris en qualitat de feu de la Corona d'Aragó, la prestació de l'homenatge acostumat i el matrimoni entre ell i Constança.

Ramon Muntaner, en el capítol 288, explica les esposalles de la següent manera: «E, après que monsenyer En Felip fo tutor, tractà e aportà a bon acabament que el dit senyor rei de Mallorca, nebot seu, hagués per muller la filla del senyor infant N'Anfós, fill major del molt alt senyor rei d'Aragó; e en aquest matrimoni fofeita dispensació del sant pare apostoli. E aquest matrimoni fo fet ab gran concòrdia e a gran confirmació d'amor e de parentesc de la casa d'Aragó e de Mallorca; per què tots los llurs sotsmesos n'han haüda, e n'han tots temps, gran goig e gran plaer e gran profit. Déus, per la sua mercè, los do vida e salut (que el dit senyor rei de Mallorca, con s'afermà aquest matrimoni, no havia mas onze anys e poc més, e la senyora infanta, qui ha nom madona Constança, no havia mas cinc anys e poc més), en tal manera que el matrimoni se complexca e hagen fills e filles qui sien a plaer de Déu e a honor d'ells e a profit de llurs pobles. E aquest matrimoni fo fermat per cascuna de les parts en l'any de la incarnació de nostre senyor ver Déus Jesucrist mil tres-cents vint-e-cinc» (F. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, III, *Crònica de Ramon Muntaner*, revisió filològica de J. BRUGUERA, revisió històrica de M. T. FERRER I MALLOL, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, 483).

De la seva banda, Pere el Cerimoniós, exposa el matrimoni també d'una manera asèptica: «E finaren ab lo dit rei, avi nostre, que matrimoni fos fet, així com per avant se seguí, del dit infant En Jacme e de la dita infanta dona Constança, germana nostra e filla del dit senyor rei N'Anfós, pare nostre, qui lladoncs era infant. E fo confirmada la terra al dit infant En Jacme, sots les covenences antigues, e que fos rei de Mallorques, e que la dita infanta dona Constança, sor

trobadoresca, conjecturava que Constança hauria pogut escriure el poema abans del casament, arran de les freqüents estades del futur marit en terres llenguadocianes,¹¹ però aquesta circumstància resulta altament improbable, si atenem aspectes com l'edat de la reina (que hauria d'haver escrit el poema abans dels 18 anys, cosa que certament no és impossible, però tampoc gaire probable) o que fins aleshores el contacte entre l'un i l'altra no era freqüent.

En tot cas, una vegada que Alberni ens ha fet descartar la lectura incorrecta «mairitz», a continuació duem a terme una historització del poema en una línia que invalida la possibilitat que aquells versos cortesos poguessin ésser adreçats per Constança al seu marit. La interpretació que oferim no impedeix que finalment la reina pugui ésser-ne l'autora, però sí que l'espòs en fos el destinatari. Amb això no contribuïm a determinar-ne l'autoria, ni tan sols a eliminar el nom de la reina de Mallorca com a candidata a ésser-ne qui el va compondre, però sí que excloem la circumstància més valorada a l'hora d'atribuir-li un context i un receptor: Jaume III durant els anys de separació amb motiu del conflicte entre les corones de Mallorca i Aragó.

L'autora del poema, efectivament, fa referència a l'absència de l'ésser estimat i al desig de tornar a tenir-lo al costat, amb expressions com «no us vey tornar», «e cant me pens que us n'etz anats/e no tornatz» i «e donchs tornats». El plany davant la separació física d'algú que és «vers França» és evident i trasllueix una situació viva i colpidora, expressada en un to personal i nostàlgic. Tant, que fa pensar en una tornada angoixosa i apassionada. Si es tractàs de Jaume III, podríem conjecturar, infructuosament, amb separacions puntuals d'ell i Constança entre 1336 i 1342, però, tanmateix, arran de l'enfrontament entre el rei mallorquí i Pere el Cerimoniós, germà de la reina, ens trobam davant un fet que va en sentit contrari al que tradicionalment s'apuntava. I és que la hipòtesi més seguida entorn de la separació feia referència al «segrest» per part del Cerimoniós de la seva germana el 1342. Aquí sí que paga la pena reconstruir-ne els fets i assajar-ne una interpretació diferent.

nostra, fos reina; lo qual matrimoni, per temps qui après se seguí, com lladoncs no haguessen complida edat, fo acabat e consumat. E hac de nostra sor infants, ço és, l'infant En Jacme, qui per avant hac per muller la reina de Nàpols e és apellat infant de Mallorques, e la infanta dona Isabel, muller del marquès de Montferrat» (F. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques, IV. Crònica de Pere III el Cerimoniós*, revisió filològica de J. BRUGUERA, revisió històrica de M. T. FERRER I MALLOL, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2014, 129).

Sobre aquestes vicissituds encara és vàlida la síntesi de J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona, Aedos, 1960, 187-190. Pel que fa a la problemàtica plantejada arran de la successió del rei Sanç, remetem a G. MOLLAT, «Jean XXII et la succession de Sanche, roi de Majorque (1324-1326)», *Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon* 6, 1905, 65-83, 97-108; i a A. SANTAMARÍA, «Tensión Corona de Aragón-Corona de Mallorca. La sucesión de Sancho de Mallorca (1318-1326)», *Estudios en memoria del profesor D. Salvador de Moxó*, Madrid, 1982, II, 423-495.

11. «Nous savons qu'à partir de 1333, et jusqu'en 1336, Jacques II séjourna plusieurs fois en Languedoc; il n'est donc pas interdit de conjecturer que la charmante pièce de Constance a été composée par la jeune reine à l'occasion d'une absence de son mari» (CLUZEL, «Princes et troubadours...», 370).

Constança, entre 1336 i 1342

Si començam per analitzar el matrimoni des d'una perspectiva política, hem de remarcar que aquest no havia començat amb bons auguris. Com hem indicat, el projecte matrimonial era fruit d'un conveni, establert en un moment en què calia consolidar el paper de Jaume com a futur monarca (aleshores era menor d'edat) i garantir una bona relació amb la Corona d'Aragó. Som en temps de la regència de l'infant Felip i de la preponderància del partit nobiliari rossellonès en els afers de govern de la Corona mallorquina.¹² En aquest marc, sabem que el jove Jaume III, finalment desavingut amb el seu oncle-tutor Felip, era contrari en molts d'aspectes del conveni de Saragossa, i especialment en relació amb el tema del seu matrimoni.¹³

Si d'aquí passam a l'aspecte conjugal, el primer element –i, de fet, el més important– que hem de tenir en compte respecte del que ara més ens interessa és la ben coneguda mala relació que hi havia entre els esposos. La conclusió és fàcilment (i diguem que «aclaparadorament») deduïble a partir de les dades publicades per Willemsen relatives al procés endegat per Pere el Cerimoniós contra Jaume III.¹⁴ Els testimonis presentats pel monarca català són certament sospitosos, això cal tenir-ho present. No hem d'esperar trobar-ne cap que defensí la persona ni els interessos de Jaume III. I sí, per contra, que a l'hora de les valoracions del monarca finalment destronat apareguin, en negatiu, tendenciositats, manipulacions i exageracions. Ara bé, a l'hora de presentar una mínima versemblança, el testimoni no té sentit si la realitat és radicalment diferent d'allò que afirma. Per això, hem de tenir en compte el que s'hi diu sobre la reina. I, en aquest sentit, abunden les expressions contràries a Constança per part del marit –sempre abans de la separació de l'estiu de 1342. Així, el vescomte d'Illa, Pere de Fenollet, testificà que el rei va dir en certa ocasió: «No y vuy més pus la reyna...». (És a dir, que en endavant no volia saber-ne res). Fins al punt que, segons el vescomte, el monarca no descartava matar la seva esposa en cas de necessitat:

Mas lo maior dupte que jo he de res és de la reyna que no crit que més los ama, que no fa a mi. E ay també, que negun de vosaltres ja u veig no la pendríets ne li fariets mal; mas quan a aquell punt venga, si ella crida jo us jur per Déu que la occiuré, que mes val que ella muyra que si nosaltres érem de tan gran perill.¹⁵

Aquestes suposades afirmacions s'emmarquen en el context previ a l'enfrontament entre els monarques mallorquí i catalanoaragonès i demostren un partidisme

12. J. SERRA BARCELÓ, «Lo rei qui fo». El context ideològic del destronament de Jaume III, dins *XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals. El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1998, 265-290.

13. SERRA BARCELÓ, «Lo rei qui fo...», 270-271.

14. C. A. WILLEMSSEN, «El procés de Pere IV d'Aragó contra Jaume III de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 13, 1930-1931, 225-232, 303-306 i 317-323.

15. WILLEMSSEN, «El procés...», 228.

de la reina a favor del seu germà, ben en la línia del que a continuació veurem que s'esdevingué. De fet, a tenor de la documentació que coneixem, Constança i Pere sempre varen mantenir una bona avinença.

Durant els primers anys del matrimoni entre Constança i el rei de Mallorca, la relació de la reina amb el germà, malgrat les contínues desavinences entre Jaume III i Pere el Cerimoniós, manté un to afable i afectuós.¹⁶ Amb motiu del naixement del primogènit Jaume, el que hauria estat IV, l'11 de setembre de 1338 el rei català envià una carta de felicitació a la seva germana.¹⁷ L'abril de 1339, en el context de la tensió entre ambdós monarques, escriu de bell nou a la reina mallorquina respecte d'una ambaixada que havien de dur a terme a la cort catalana el cavaller

16. L'episodi més tibant el constitueixen els fets d'Avinyó, el 1339, quan tots dos monarques anaren plegats a la cort papal. Pere el Cerimoniós havia de retre l'homenatge degut al papa, Benet XII, a causa de la infeudació de Còrsega i Sardenya, i Jaume III l'acompanyà «a son cost e messió ab alguns barons de sa terra», diu la crònica. Però, un cop a Avinyó, mentre les respectives comitives desfilaven per la ciutat, se'n suscità una disputa protocol·lària arran de la qual el Cerimoniós es proposà occir el seu cunyat, però l'espasa li quedà encastada dins la beina i no la pogué usar per al seu propòsit. En el relat cronístic, el monarca català no amaga la profunda animadversió que sentia envers Jaume III, ja que explica aquest fet després d'assenyalar que el rei de Mallorca l'havia tractat amb honor i deferència des que tots dos es trobaren a Perpinyà per fer el viatge junts. Malgrat això, continua, arran de la topada no tenia escrúpols sobre la represàlia que pogués patir en un territori favorable al rei mallorquí, fins al punt d'escriure literalment que «puis, ab que haguéssem mort lo rei de Mallorques, no ens presàvem guaire si moríem» (SOLDEVILA, *Crònica de Pere III...*, 119). Una circumstància que no deixa d'ésser curiosa i digna de remarcar-se, és que quan els dos reis ja eren al palau, es declarà un incendi parcial a l'edifici, que obligà a canviar l'estança on s'havia de dur a terme l'acte solemne. L'episodi es troba recollit a la crònica del Cerimoniós, que l'atribueix a la vanaglòria papal (SOLDEVILA, *Crònica de Pere III...*, 120), i també en un document publicat fa un segle, poc citat: «Comederunt cum papa semel omnes dd. cardinales et bis reges Aragonum et Maioricarum, comes Empuriarum, prelati et plures barones et nobiles et etiam multi et diversi homines, qui laboraverunt in palatio Apostolico aquam portando et alia faciendo propter incendium, quod casualiter in Palacio accidit» (K. H. SCHÄFER, *Die ausgaben der apostolischen kammerunter Benedikt XII, Klemens VI und Innocenz VI*, Paderborn, Druckund Verlag von Ferdinand Schöningh, 1914, 92). El foc va ésser casual, però es tracta d'una d'aquestes casualitats que semblen fetes a posta.

Així mateix, uns mesos abans, havia tengut lloc una altra situació conflictiva, després que Jaume III allongàs la prestació de l'homenatge que estava obligat a retre a Pere el Cerimoniós una vegada que aquest últim fou coronat. Quan es decidí a fer-ho, després de pressions i amenaces, el monarca català li preparà una cerimònia humiliant, a base de fer-la pública: obligar el rei mallorquí a passar-se una bona estona dempeus i oferir-li finalment un coixí de dimensions reduïdes perquè s'hi assegués (SOLDEVILA, *Crònica de Pere III...*, 114-115).

17. Document 1. L'infantament, segons els *Thalamus Parvus* montpellerès, havia tengut lloc el dia 24 d'agost: «Et aquel an meteys, lo jorn de Sant Bertholmieu, nasquet a Perpinhan mossen Jacme filh de moss. Jacme rey de Malhorca, local enfant fon tantost jurat rei per las comunas de Cataluenha: local pueys mori en Espanha, en lo mes de fevrier lan LXXIIII», Archives Municipales de Montpellier, AA9, 89v, versió en línia. Jaume fou jurat com a hereu a Mallorca l'11 de setembre de 1338 i a Perpinyà el 10 de febrer de 1339. D'altra banda, el matrimoni ja tenia una filla, Isabel, nascuda l'any anterior. Vegeu J. MAS I LLANERES, «El setge de Vilafranca de Conflent per Jaume IV de Mallorca», *e-Spania* [en línia] 28, 2017, URL: <http://journals.openedition.org/e-spania/27179>.

Pere Ramon de Codalet i el doctor en lleis Arnau Montaner.¹⁸ No hi ha res de particular, durant aquests anys, pel que fa a la relació entre Constança i el germà Pere, d'una banda, i el marit, de l'altra.

Constança de Mallorca, entre 1342-1345

L'enfrontament entre les corones mallorquina i catalanoaragonesa va tenir un episodi sense possible marxa enrere arran del fracàs de la temptativa d'entrevista entre Jaume III i Pere el Cerimoniós el juliol de 1342. Els fets resulten coneguts.¹⁹ En el context de la tibantor prèvia al conflicte, el rei de Mallorca, instigat per la cort papal, tradicional aliat de la Corona mallorquina, va dur a terme un viatge a Barcelona amb la intenció de tractar de resoldre una problemàtica cada vegada més envitricollada. La iniciativa, que partí del monarca de Mallorca, tengué una acollida favorable per part del Cerimoniós, que el cità per a comparèixer i li concedí un salconduit (recordem que en aquell moment Jaume III es trobava processat per incompliment dels deures feudals contrets amb la Corona d'Aragó). El 23 de juliol, Jaume III arribà a Barcelona, però la malfiança era tan gran que va fer instal·lar un pont de fusta construït expressament per a l'ocasió que enllaçava directament la seva galera amb el convent de Sant Francesc en el qual havia de residir durant l'estada.

De bon començament es va veure que la iniciativa acabaria en un fracàs, ja que les posicions d'ambdues parts eren irreconciliables. Enmig d'això va tenir lloc un suposat intent de segrest del rei catalanoaragonès, planificat per Jaume III, que s'havia de dur a terme a través del pont de fusta. Segons la versió del Cerimoniós, expressada en la seva crònica, qui li va fer avinent el complot va ésser Constança. Un franciscà prèviament ja havia advertit el monarca català de les intencions del seu cunyat. De manera que aquest requeri la presència de la seva germana i aquesta «contà tota la tració de llarg a llarg».²⁰ La versemblança del complot ha estat tradicionalment negada per la historiografia, encara que el projecte no s'ha de descartar.²¹ En realitat, l'episodi és d'allò més confús. Els registres cancellerescs presenten com a testimonis dos antics partidaris de Jaume III: Pere de Fenollet, vescomte d'Illa, i Joan de So, vescomte d'Èvol.²² El primer havia caigut en desgràcia i el rei de Mallorca l'havia empresonat, ja que afavoria la causa del Cerimoniós. Aquest l'alliberà tot just ocupar Mallorca. Joan de So es mantingué fidel a Jaume III

18. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, 547, f. 61v.

19. G. ENSENYAT PUJOL, *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349)*, Palma, Editorial Moll, 1997, 132-135. Seguim el relat seqüenciat que ens n'ofereixen aquestes pàgines.

20. Sobre el relat dels fets, força coneguts i que, per tant, ara no cal reconstruir, SOLDEVILA, *Crònica de Pere III...*, 136-141.

21. ENSENYAT PUJOL, *La reintegració...*, 133-134.

22. J. N. HILLGARTH, «La personalitat política i cultural de Pere III a través de la seva crònica», *Llengua & Literatura* 5, 1992-1993, 66-67. També testimonien a favor de l'acusació altres pròxims a Jaume III, com Joan de Santjoan i Arnau de Lordat (WILLEMSEN, «El procés...», 227-228, 231, 318 i 321-323).

fins que va concloure la campanya del Rosselló. Després es convertí en acusació contra l'exrei. Òbviament la fiabilitat de tots dos és qüestionable. En tot cas, el resultat final del viatge a Barcelona va ésser la fugida precipitada del monarca mallorquí de Barcelona, mentre la seva esposa Constança, que l'havia acompanyat, va quedar al palau reial del germà.²³ Dels seus fills, com que no tenim cap notícia que indiqui que es trobaven amb sa mare durant el periple barcelonès d'aquesta, hem de pensar que romangueren en companyia del pare. En realitat, és possible que no fessin el viatge a Barcelona.

En relació amb aquest fet, la historiografia ha parlat de segrest de la reina de Mallorca per part del Cerimoniós. Però una anàlisi desapassionada de les circumstàncies que l'envoltaren fa pensar que Constança va decidir voluntàriament restar en companyia del seu germà (i, per tant, separar-se temporalment dels dos fills). Uns dies després de l'arribada, el Cerimoniós patí una indisposició i ella fou portada –segurament hauríem de dir que volgué ésser portada–, contra la voluntat de l'espòs, al palau reial del seu germà, on es trobava en el moment del precipitat retorn a Mallorca per part del rei mallorquí. De manera que, quan Jaume III va partir a correuita, l'esposa quedà al costat del Cerimoniós.²⁴ Segrestada o de manera voluntària? En realitat, unes paraules escrites per Jaume III mateix després dels fets ho aclareixen, però han estat ignorades sumàriament per una historiografia hostil al Cerimoniós:

La regina nostra muller ab nós no se'n volgués tornar... Sens que re no-n sabem entrò que lo feyt la dita regina a l'ostal del dit rey d'Aragó fo menada no contrastan que-l vespre passat havia aüda febra et ja abans totes ses joyes que re valguessen et totes ses corones secretament sens nostra sabuda ni d'aqueles que ab ela estaven per VI jorns al dit rey avia trameses et en tant la avien induïta et enformada, que a nós dix clarament que ela amava més lo dret de son frare lo dit rey.²⁵

23. Segons continua relatant el Cerimoniós, tota la comitiva que acompanyava Constança partí cap a Mallorca «exceptat una cambrera que romàs ab ella, la qual havia nom Vicenta, que era nadiua de Mallorques, que no se'n volc anar ab ell» (SOLDEVILA, *Crònica de Pere III...*, 141).

24. La notícia òbviament tengué una transcendència immediata. Així, per exemple, el 9 d'agost de 1342, el governador de Mallorca Roger de Rovenac informava els lloctinents de Menorca i Eivissa que Constança havia quedat al Principat (document 2). Cal observar que en cap moment no es parla de segrest, sinó tot el contrari: una lectura atenta del text adverteix de la fragilitat de les dones i fa referència a la decepció ocasionada per l'actitud de Constança i al perjudici que havia ocasionat a la corona. Aviat el fet transcendí a l'opinió pública i originà lògics i inevitables comentaris entre la població. Per exemple, el 27 de juliol de 1344, Arnau d'Erill, governador de Mallorca, manava al batle de Sineu que arreglès informació sobre certes afirmacions fetes per Mateu Eimeric, habitant del seu batliu, sobre el matrimoni de Constança amb Jaume III i els drets successoris del fill primogènit (document 3).

25. *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón (CODOINACA)* XXIX, 84.

La carta fou enviada per Jaume III a les autoritats mallorquines i, encara que més tard va ésser inclosa en el procés contra el rei, hom no ha dubtat de la seva versemblança. En conseqüència, el text –aquest text– no pot ésser més revelador: va ésser Constança qui decidí restar en companyia del seu germà, emportant-se d'amagat les joies quan s'hi reuní, i això significa una clara voluntat de romandre-hi. Així, doncs, prengué partit a favor de Pere en el conflicte. Les paraules abans citades tampoc no han estat mai desmentides per cap document, ni els historiadors que han parlat de segrest han presentat cap prova documental de la presumpta retenció.²⁶ De fet, un altre testimoni corrobora el paper de la muller de Jaume, encara que n'hem de posar en un interrogant la credibilitat, ja que pertany a Pere de Fenollet. Segons el vescomte d'Illa, abans que la conspiració fos descoberta, Jaume deia que «mas lo maior dubte que jo he de res és de la reyna, que no crit que més los ama, que no a mi». I quan ella es va negar a tornar amb Jaume, segons Fenollet, el rei va dir: «pus la reyna ho sap [la suposada conspiració], no hinc estam sens perill, anem-nos-en». Altres testimonis menors afirmaven que el monarca deia que l'obligaria a tornar amb ell per la força.²⁷ Sí que és cert, documentalment parlant, que el juliol de 1342, quan Jaume i Constança eren a Barcelona, el tresorer del Cerimoniós va entregar una important suma de diners (2.000 sous) al majordom de Constança, per ordre personal del rei, «per alguns afers secrets de la dita Reyna».²⁸ Quins eren aquests afers secrets? Certament, fa malpensar que no tenguessin res a veure amb la qüestió.

26. L'episodi del segrest, en tot cas, recorda el de Blanca, vídua de l'infant Ferran, el primogènit d'Alfons el Savi. Ferran morí l'estiu de 1276; aleshores, el monarca castellà proclamà hereu a la corona el secundogènit infant, Sanç, en detriment dels fills del finat, Alfons i Ferran. Blanca va fugir de Castella amb els seus fills, Alfons i Ferran, els prínceps coneguts amb el sobrenom dels infants de la Cerda, hereus legals de la corona de Castella. Violant, muller del Savi i germana de Pere el Gran, no volgué separar-se dels nets ni de la nora i se n'anà a terres aragoneses. Tot era per protegir-se de Sanç el Brau, el fill usurpador. El resultat final fou que Violant tornà a Castella l'any següent, però els infants romangueren a Xàtiva. Sobre la qüestió, vegeu F. SOLDEVILA, *Vida de Pere el Gran i d'Alfons el Liberal*, Barcelona, Aedos, 1963, 138-139; i S. M. CINGOLANI, *Pere el Gran. Vida, actes i paraula*, Barcelona, Base, 2010, 135-136.

La *Crònica de Sant Joan de la Penya* explica així l'episodi: «Aprés, com N'Anfòs de Castella tractàs malament sa muller, germana del dit rei En Pere sabent que el rei N'Anfòs de Castella no tractava ab aquella honor que devia la reina muller sua, sor del dit rei En Pere, e sobre açò los dits reis fossen en discòrdia, lo dit rei En Pere entrà dintre Castella mà armada bé per VI jornades, e amenà-se'n ab si la dita reina sor sua e els fills d'En Ferrando, rei de Castella primogènit, los quals dementre visc guardà dins lo seu regne. Aprés, emperò, alcun temps lo rei En Pere li restituí la dita reina muller sua, car no la se n'havia amenada per com de retenir-la's» (A. J. SOBERANAS LLEÓ [ed.], *Crònica general de Pere III el Cerimoniós dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya*, Barcelona, Alpha, 1961, 130-131). Com podem veure, ens trobam davant un episodi de «segrest» compartit, similar al de la reina Constança, que inclou també una restitució.

27. HILLGARTH, «La personalitat política...», 66. En la reconstrucció dels (possibles) fets també ens hem basat en C. A. WILLEMSSEN, *Ocaso del reino de Mallorca y extinción de la dinastía mallorquina*, Palma, Imprenta Mossèn Alcover, 1955.

28. HILLGARTH, «La personalitat política...», 67.

Que l'estada de la reina de Mallorca a Barcelona va ésser voluntària ho confirmen d'antuvi dos fets més: que s'hi va estar durant tres anys i que Jaume III en cap moment no invocà un presumpte segrest ni formulà cap protesta al llarg dels mesos i anys següents, mentre va durar l'estada de la reina a Barcelona.²⁹ En canvi, segons Hillgarth, «hi ha un bon nombre de documents encara inèdits que mostren que Constança va dur una vida agradable i certament luxosa a la cort de Pere des de 1342 fins al final de 1344».³⁰ Una circumstància que, a més, no va impedir la trobada dels dos cònjuges: durant els tres anys de separació almenys en una oportunitat Jaume i Constança es varen reunir ocasionalment, però sense que hom en plantejàs un retorn definitiu. Va ésser després que el Cerimoniós hagués completat la reincorporació del Rosselló, quan el rei de Mallorca encara romania en terres del Principat, abans d'emprendre la marxa que el portà fora de l'àmbit territorial del monarca català i a enfrontar-s'hi al llarg dels anys següents. La reunió va tenir lloc el 10 de setembre de 1344 però l'esposa se'n tornà al cap de pocs dies al palau reial de Barcelona. El Cerimoniós ho explica de la manera següent:

Divendres, a deu de setembre, entram en Barcelona, on fom reebuts ab molta gran alegria e molt gran solemnitat. E l'alt En Jacme de Mallorques venc-se'n a Sent Cugat del Vallès, e aquí aturà. E madona Constança, sor nostra e muller sua, anà-se'n a ell, e, après alguns dies, pres-la malaltia de febre, e tornà-se'n al Palau de Barcelona, on s'estava abans. E, lo Parlament que havíem manat tenir a Lleida, mudam-lo a Barcelona, on era pus covenient de tenir.³¹

La naturalitat amb què Constança es reuní amb el marit, primer, i després retornà en companyia del germà, després, resulta una vegada més força il·lustrativa. Així mateix, al llarg de tots aquells mesos no tenim constància de cap tensió especial derivada de la situació, diguem-ne que irregular, de la reina de Mallorca. El 31 d'octubre següent, Pere el Cerimoniós atorgava un guiatge a Blanca, esposa de l'infant Pagà –germanastre de Jaume III–, la qual es trobava al servei de la reina Constança.³² El motiu adduït era perquè havia d'acompanyar la reina a Mallorca, un viatge que no sabem si es va dur a terme.

29. Només Jaume III invocà la «retenció» de l'esposa a l'hora de justificar les nombroses captures i confiscacions de naus principatines durant els mesos previs a l'esclafit del conflicte, que atribuï al dot que el Cerimoniós li devia arran del matrimoni amb Constança: «Colligitur subditos vestros et bona illorum que infradictionem nostram reperire potuimus capere seu marchare sic que locus non fuit salvo vestri honore quod ex hiis acti ssicud permitit jusde bueritis vehementem admirationem quam dicit issuepis senec supersolutione e jus summe peccunie quam nobis debetis pro dot edicte regine». *CODOINACA XXXI*, 141-148.

30. HILLGARTH, «La personalitat política...», 67.

31. SOLDEVILA, *Crònica de Pere III...*, 232.

32. Document 4. Es tracta de Blanca Salelles, amb qui Pagà s'havia casat només un any abans. Blanca era filla del ric mercader Ramon Salelles, el qual el 1343 havia fundat l'hospital de Santa Catalina dels pobres, a la ciutat de Mallorca. De bell nou, hem de remarcar la diferent

A priori, Constança constitueix el testimoni més independent sobre la presump-ta conspiració i, també, de la seva voluntat lliure de quedar a Barcelona. Però, ja que no hem rebutjat de pla la possibilitat de la conjura, tampoc no hem de descartar que s'empescàs allò del complot per tal de romandre al costat del germà (o de separar-se del marit). També resulta plausible pensar que realment havia pogut tenir notícia de la conxorxa, o d'una determinada conspiració, i que decidí advertir-ne el germà. Amb la informació de què disposam a hores d'ara es fa difícil acceptar o rebutjar de pla qualsevol possibilitat.

Durant aquests anys la cúria papal intervingué en diverses ocasions per tal que el matrimoni dugués a terme la reconciliació. El 3 de novembre de 1344, Climent VI s'adreça a Pere el Cerimoniós a fi que posàs punt final a les dissensions amb el seu cunyat, apel·lant el nexes de sang, i que permetés el retorn de Constança al costat del marit, incidint en els deures conjugals i els fills.³³ No sembla que el monarca català posàs gaire impediments a la reconciliació, ja que dues setmanes més tard, el 17 de novembre, escrivia al noble Ponç de Santa Pau, el qual havia d'acompanyar Constança en el trajecte que l'havia de conduir davant el seu espòs. El rei oferia garanties de pau i treva al cavaller en relació amb l'enfrontament que mantenia amb Pere de Queralt, una típica querella feudal.³⁴

A principis de 1345, Constança ja es disposava a retornar al costat de Jaume III. El mes de febrer va nomenar diversos procuradors per tal que actuassin en nom seu amb motiu dels preparatius per a la tornada. Es tractava de Ramon de Rofiac, doctor en decrets i capellà d'ella; Pons «Calcie», conseller privat; Felip de «Barzano» (Barsà?), jurisperit i principal secretari de Jaume III; i Bernat de Torre. Paga la pena parlar esment en la forma en què es refereix al marit: «reverendi et carissimi domini viri nostri», un formulisme que denota una simpatia que fa mal d'esbrinar si anava més enllà de la retòrica pròpia del cas.³⁵

Tot i així, el viatge s'endarrerí. El 8 de juny de 1345 el pontífex escrivia al Cerimoniós per tal que permetés sortir dels seus regnes a Constança, acompanyada de la comitiva règia, a fi de reunir-se amb Jaume III; en cas contrari, afirmava el papa, es veuria obligat a procedir en justícia, ja que les suposades represàlies que podia témer la reina mallorquina no tenien fonament.³⁶ Havia entrebancat o dilatat la sortida Pere el Cerimoniós? No ho sabem. Potser sí, però les notícies que arribaven a la cort papal podien ésser contradictòries com, de fet, ho és la documentació

actitud entre marit i muller, ja que Pagà sempre va romandre fidel al seu germanastre i morí lluitant al seu costat a la batalla de Lluçmajor, en la qual portava el penó reial de Jaume III. En tot cas, la circumstància fa palesa, una vegada més, la «naturalitat» amb que hom actuava durant el període de separació, impròpia d'un «secrest».

33. Document 5.

34. Document 6.

35. Arxiu Diocesà de Girona (ADG). El document, del qual disposam de fotocòpia de l'original, ens fou facilitar pel senyor Josep Mas, encara que sense la referència arxivística. Li expressam el nostre agraïment per fer-nos arribar el text.

36. F. J. MIQUEL ROSELL, *Regesta de letras pontificias del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid, Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, 1948, 313.

mateixa –de fet, es parla de temors per part de la reina en relació amb l'actitud de l'espòs. I és que sabem que el 15 de juliol el monarca havia concedit la llicència a la seva germana per reunir-se amb el rei de Mallorca. Així ho comunicava Pere el Cerimoniós al governador de Girona, al qual ordenava que l'acompanyàs durant una part del trajecte. El document no tendria una major transcendència en relació amb la qüestió que tractam si no fos perquè el monarca, quan es referia al retorn de la reina de Mallorca al costat del marit, afegia textualment les paraules «si anarhi vol».³⁷ Llegint la missiva, l'afegit no té cap sentit ni resultava necessari si no fos pels dubtes que podrien existir sobre la voluntat real de Constança. Per això cal pensar que la informació que li arribava al papa sobre la qüestió podia no ésser del tot correcta, en el sentit que la incertesa en el moment de dur a terme el retorn conjugal podia ben bé procedir de la reina, no de la vacil·lació del germà.

En fi, la impressió que hom ha de tenir en valorar l'aplec documental en què ens hem basat a l'hora d'interpretar l'actitud de Constança és que, durant els tres anys de separació entre ella i el marit, la reina mallorquina no sembla romandre contra la seva voluntat al costat del germà ni demostra tenir una veritable cobejança per reunir-se amb l'espòs. Finalment es va produir el retorn, com sabem, però el matrimoni no fruï de la reconciliació durant gaire temps, ja que Constança va morir uns mesos més tard. En tot cas, el períple exposat i l'actitud de la reina de Mallorca arran de la separació no corresponen a cap sentiment d'enyorança que pogués motivar la composició d'un poema d'amor al seu marit (un marit que, tanmateix, sabem que no és al·ludit així a la composició) ni molt menys per suplicar-li cap mena de «retorn». Qui havia de retornar, en tot cas era ella; no Jaume III, que no tenia res a fer a Barcelona. Definitivament, en contra d'antigues especulacions, Constança no pot ésser candidata a escriure uns versos com aquells durant els tres anys de separació. Ho corrobora la lectura correcta del poema, la interpretació del codi literari trobadoresc i l'aportació documental a què acabam de fer referència. Val a dir que aquesta, des del moment que sabem que la composició no al·ludeix a cap «marit», no té el valor que li correspondria quan Riquer, encertadament, plantejava quina de les dues «reines de Mallorca» podia ésser l'autora del poema, que ens faria decantar per defecte a favor de Violant. En tot cas, però, la reconstrucció de la trajectòria de Constança durant els tres anys de separació conjugal amb el marit, que hem dut a terme a partir de documentació fins ara no esporgada, pensam que ja justifica per si mateixa la inclusió d'aquest treball en un volum sobre reines.

Violant de Vilaragut

Després de retornar en companyia del marit, Constança va morir sobtadament a Perpinyà el 1346. Durant la separació, Jaume III s'havia amistançat amb la filla d'un dels membres més fidels de la seva comitiva, Violant de Vilaragut.³⁸ Son pare

37. Document 8.

38. Les referències generals que inserim sobre Violant es troben a D. ZAFORTEZA Y MUSOLES, «Violante de Vilaragut, reina de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 28, 1961,

era Berenguer de Vilaragut, sisè vescomte de Subirats i de Sant Martí de Foi. Des de primera hora, el trobam al costat del rei de Mallorca en actes importants, com els juraments de fidelitat als reis catalanoaragonesos: el 1326 a favor de Jaume II el Just, el 1327 a Alfons el Benigne i el 1339 a Pere el Cerimoniós. A la cort mallorquina tenia el rang de cambrer reial –una posició elevada, si atenem les *Leges palatinae* promulgades per Jaume III el 1337–, de manera que a la pràctica era un dels consellers més propers al monarca. Durant la campanya del Rosselló va ésser empresonat, però fou alliberat pel comte d'Empúries.³⁹ El Cerimoniós li confiscà el vescomtat i el bescanvià amb Joan de So, a canvi del vescomtat d'aquest. El 1345 li fou compensat el dany i el monarca català li atorgà diverses viles valencianes. Aquest mateix any, el Cerimoniós concedí un guiatge a la seva filla Violant perquè es pogués moure lliurement dins les terres de la Corona, excepte pel Rosselló, on només podia romandre per espai de tres dies.⁴⁰

Un dels aspectes ben aclarits per Rudt de Collenberg és l'estret parentiu de Violant amb Jaume III: tots dos eren cosins germans, ja que la mare de Violant, Saura, era germanastra del rei Sanç, filla natural de Jaume II de Mallorca. Això explica que en el contracte matrimonial signat amb el monarca mallorquí rere el nom de Violant hom afegeixi «de Majoricis».⁴¹ Després de la mort de Constança, Jaume III i ella varen contreure matrimoni. El contracte matrimonial es va redactar el 10 de novembre de 1347. Fruit de la unió, l'any següent va néixer una filla, Esclarmonda, de la qual s'ha perdut la memòria històrica.

En relació amb la possible autoria del poema ens interessa remarcar, a més del caràcter «romàntic» del matrimoni, ateses les circumstàncies (Jaume III aleshores era un rei destronat), el preàmbul de l'esmentat contracte. Es tracta d'un fragment que, més enllà dels formalismes habituals, té un caire molt personal, ben poc habitual. El rei –encara ben jove– manifesta que posa per davant els sentiments alhora que expressa l'aversion que sent envers les aliances matrimonials forçades, de signe polític, que afirma conèixer bé (per experiència?) i que no li resulten gens recomanables. Afegeix que valora la persona, i no el poder ni la riquesa, i que el seu desig és de trobar-s'hi plàcidament i tenir fills. Es fa difícil no veure expressat, a través d'aquestes paraules, el desengany provocat pel matrimoni anterior amb Constança. La unió per interessos no havia funcionat i el monarca ara volia concertar-ne una altra a partir de l'amor i el respecte.⁴² En aquest sentit, sembla expres-

261-283. Alguns errors repetits sumàriament sobre aquesta reina foren desfets pel comte W. H. RÜDT DE COLLEBERG, «Yolande de Vilaragut, reine de Majorque, princesse de Brunswick, et sa parenté», *Annales du Midi* 75/1, 1963, 86-93.

39. ACA, Cancelleria (Pecuniae), 1306, 193r-v.

40. Document 7.

41. RÜDT DE COLLEBERG, «Yolande de Vilaragut...», 88.

42. «Nonnulli sunt magni status, et dono sapientie inter ceteros populis presidentes illuminati, et similiter nostra regia dignitate predicti, et a nostra regali prosapia, minime alieni, qui, licet generis nobilitate nubes attingerent et de excellentiori qui sub celo reperiri possit sanguine [essent], mulieres regum filias habuerant in conjuges, et tamen postea, tamquam illi qui erant non ipsius facti ignari, de filiabus simplicium nobilium suorum sibi assumebant uxores.

sar un sentiment amorós sincer envers una dona a qui el rei, fent honor a la seva superior condició, manifesta que fa digna d'ell. Violant, amb humilitat, es mostra molt agraïda.⁴³ D'altra banda, Violant ja s'intitula reina: «Et ego predicta Violant, filia egregii viri domini Berengarii de Villari Acuto, nunc per Dei et vestri gratiam, regina Maioricarum, comitissa Rossilionis et Ceritanieac domina Montis pessulani...».⁴⁴ En definitiva, la impressió que hom en treu és que el matrimoni va obeir a una qüestió sentimental que no es va donar respecte de l'anterior. Així mateix resulta ben significatiu l'afegit papal a la preceptiva dispensa derivada de la consanguinitat: «pro macula tollenda et a se primocognitam», que deixa ben clar que el maridatge davant els ulls de Déu no fa més que regularitzar una unió anterior, inapropiada. També podem veure que el rei fa referència a una vida sexual ordenada a través de l'enllaç, el qual evitarà puntuals passions immoderades: «et in quan obis bene complacuit ad fornicacionis evitacionem, quod quidem nostre anime est salubre et necessarium». En fi, no resulta fàcil trobar un contracte matrimonial reial tan explícit i personal.

Hoc pro meliori dicernentes [et eorum] vestigia sequentes; audientes eciam periculossimus eventus et intollerabilia scandala que pocius quam concordie sive pacis tranquillitas ex matrimoniali conjunctione sublimium personarum sequuta esse dignoscuntur nonnullis regibus, eciam nostris temporibus constitutis, quod eciam notorii facti evidencia monstrat; [considerantes?] nos hoc eciam magistra rerum experientia plus placito probasse, et docti igitur exemplo, et multo magis experimento instructi, et precipue illam nostram animam cupientes ad celestem patriam collocare, cui si detrimentum faceremus, totum mundum lucrari nichil nobis proficeret; ad principales tantum causas et veras quare matrimonium institutum esse dignoscitur, scilicet sebolis susceptionem et fornicacionis evitacionem, respectum habentes, et divicias et generis celsitudinem necnon ceteras alias secundarias causas propter quas, si quis contrahere reperiatur, perverse, juxta doctorum canonum sententiam, agere determinatur, penitus, ut debemus, repellentes; et [cum] veri simu matrimonii copulatores, et non cupiditatis seu avaricie sectatores, et mulierem, non pecuniam seu divicias ducamus in uxorem, aptam et bene dispositam ad prolis susceptionem, que tam nobis quam nostris fidelibus subditisat que utilitati rei nostre public necessaria existit et graciosas, et in quan nobis bene complacuit ad fornicacionis evitacionem, quod quidem nostre anime est salubre et necessarium» (E. AGUILÓ, «Segon matrimoni de Jaume III ab Violant de Vilaragut. Documents esponsalics», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 11, 1907, 49).

43. Encara que pugui semblar un simple formulisme, quan Violant es refereix a Jaume III com a «marito et domino meo precarissimo», tot fa pensar que expressa un sentiment viu (AGUILÓ, «Segon matrimoni...», 52). En aital sentit, i encara que sembli una obvietat, no resulta sobrer remarcar que, a través d'un matrimoni consolidat, Violant lligava la seva vida, sort i ventura al destí de Jaume III, en unes circumstàncies poc favorables. I que, a través del dot, posà la seva fortuna personal en mans del monarca.

44. AGUILÓ, «Segon matrimoni...», 50. Al pacte addicional del document esponsalici es repeteix la intitulació: «Pari modo ego predicta Violant de Villariacuto, per Dei et vestri dicti domini regis gratiam Regina Maioricarum» (AGUILÓ, «Segon matrimoni...», 52). Lògicament, al testament de Jaume III s'hi al·ludeix en termes semblants: «Si illustris Violanda Regina Majoricarum consors nostra» (E. AGUILÓ, «Testament de Jaume III», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 11, 1907, 59).

Un altre aspecte a comentar és la separació física entre els dos enamorats a què fa referència el poema, al·ludint a un amant que «lunyat vos etz» i es troba «ves Ffrança». Si es tracta de Jaume III (i l'autora del poema és Violant), a quins moments de distanciament físic pot fer referència? I què podem entendre per «vers França»? Durant l'amistançament, o sigui, quan eren aplicables els preceptes trobadorescs en sentit estricte, el rei destronat va dur a terme diverses incursions contra el Rosselló, entre 1345 i 1346. Més tard, a les darreries del maig de 1347, atacà el Conflent. I l'any següent, ja casat amb Violant, tornà a fer una incursió semblant a terres rosselloneses.⁴⁵ Tot això implicava un periple «francès» a l'hora de moure's d'un lloc a l'altre. També en aquells anys freqüentava la cort papal d'Avinyó. Pel que fa als comtats, hom pot aduir que els territoris rossellonesos aleshores no formaven part del regne de França, però alguna referència documental anterior indica que a vegades hom hi adduïa en aquest sentit.⁴⁶ Sí que perfectament podria referir-se a alguna de les estades del rei a Avinyó: en realitat, la cort de Jaume III entre 1346-1349 va ésser itinerant pel sud de França, encara que no en sabem el periple de manera detallada.

D'altra banda, ¿els versos finals de la tornada: «que nulh tresor / no val un cor / que per vos mor, / ab amorosa pença», podrien constituir una invitació de Violant al seu marit perquè desistís de recuperar la corona (el «tresor» al·ludit)? En fi, això no passa d'ésser una elucubració i aquí ho deixam.

En qualsevol cas, el que, com ja hem dit, no té cap lògica aplicar en el cas de Constança, almenys durant la separació de 1342-1345, i sí de Violant són les expressions «e cant me pens que us n'etz anats / e no tornats» i «e donchs tornats», que poden fer referència als períodes de separació abans esmentats entre 1346-1349. El desig de retorn només pot entendre's si és al costat de Violant, no de Constança a Barcelona, com ja hem explicat. També quan la dama clama «merce m'aiats», l'expressió expressa una qualitat que no vol dir exactament mercè o pietat, en el sentit actual del terme, sinó la virtut de reconèixer, per part de l'autor o autora, algú que està a sobre del seu rang. Aquest seria el cas d'un poema escrit per una reina o futura reina (reina consort) directament emparentada amb el monarca, però a través de la tan tradicional, a l'edat mitjana, via extramatrimonial, en aquesta ocasió provinent d'aventures del rei Sanç. Això sempre que –repetim-ho– el codi trobadoresc es mantengui invulnerable en tots els aspectes que comentam.

45. Aquestes expedicions, que havien de comportar temporades de separació entre Jaume III i Violant, es troben recollides a ENSENYAT PUJOL, *La reintegració...*, 250-262. També hem constatat remors sobre altres possibles atacs per part de Jaume III –que comportarien noves separacions–, que no sabem si es concretaren.

46. El 7 de juliol de 1313, el papa Climent V ordenà al mestre general dels frares predicadors d'instituir inquisidors de la fe en els dominis sotmesos al rei de Mallorca, excepte els que es trobassin a França (J. M. VIDAL, *Bullaire de l'Inquisition française au XIVe siècle jusqu'à la fin du gran schisme*, París, Librairie Letouzey et Ané, 1913, nota 12). Amb tot, ens sembla dubtós que la referència pugui tenir relació amb el Rosselló, ja que és un fet inhabitual en aquell moment; la lectura «Ffrança», per contra, és claríssima.

No hi ha dubte de la personalitat de Violant. Després de la batalla de Lluçmajor, el 25 d'octubre de 1349, fou empresonada al castell mallorquí de Bellver, juntament amb tot el seguici que havia acompanyat Jaume III en el fracassat intent de recuperar Mallorca.⁴⁷ El 23 de desembre següent fou traslladada a València, on fou reclosa al convent de Santa Clara, juntament amb Isabel, filla de l'anterior matrimoni de Jaume III.⁴⁸ L'11 de juliol de 1350, el monarca català ordenà que gaudís de llibertats de moviments dins el recinte, amb el benentès que hom anàs alerta amb qualsevol intent de fugida.⁴⁹ En un principi es plantejà un eventual processament, sota l'acusació d'haver participat en un possible assassinat de l'anterior esposa de Jaume III.⁵⁰ De fet, el monarca català va promoure una inquisició contra ella sota la sospita d'haver ocasionat la mort de Constança mitjançant pràctiques de màgia i de bruixeria.⁵¹ Però, el 19 d'agost de 1350, el Cerimoniós la va declarar lliure de qualsevol causa judicial.⁵² La sospita s'havia esvanit. Tres anys després, obtingué definitivament la llibertat –després de refusar la intervenció francesa i del papat en l'afer– i es casà amb un membre de la cort reial francesa Otó de Brunswick-Grubenhagen. El nou matrimoni fou arreglat pel rei Joan II de França, que prèviament li havia concedit un castell prop de Montpeller, amb una renda anual de 500 lliures, que després incrementà a 1.000. Totes aquestes vicissituds les deixam de banda perquè, aparentment, no tenen relació amb el poema.

Conclusió: Violant autora del poema?

La conclusió sobre l'autoria del poema serà telegràfica. No estam en condicions d'atribuir-ne la paternitat a cap de les dues reines de Mallorca esmentades, Constança o Violant de Vilaragut, ja que ens falten moltes peces i, fins i tot, la mà que va escriure el poema podria no ésser la d'una reina i la rúbrica un simple artifici que ens hagi fet creure que l'autora ha d'ésser «forçosament» una reina. Sí que ens sembla evident que hem de descartar del tot la tradicional atribució de la delicada composició a Constança de Mallorca durant els anys 1242-1245, ja que aquí les peces no encaixen. Tant aquesta com Violant de Vilaragut es poden postular com a possibles autors, però, en el cas de Constança, tot indueix a pensar que el destinatari no seria el seu espòs, Jaume III (per qüestions d'edat i d'altres cal dubtar que pogués escriure el poema abans del casament, com postulava hipotèticament Cluzel). Violant, en canvi, sempre d'acord amb les convencions retòriques, sí que podria ésser-ne l'autora abans de contreure matrimoni amb Jaume III (des de quan

47. Just després, Pere el Cerimoniós donava un seguit d'instruccions sobre com hom havia de procedir amb la reina mallorquina i la seva comitiva (document 9).

48. Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), Reial Patrimoni (RP), 3423, f. 33v. E. K. AGUILÓ, «Lletres Reials», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 22, 1927, 387.

49. Document 10.

50. WILLEMSSEN, «Ocaso...», 31-32.

51. A. CARDONER Y PLANAS, «Personajes de alcurnia y hechicerías en la Casa Real de Aragón», *Medicina e Historia* 74, 1971, 5-6.

52. Document 11.

existia l'amistançament?). Hom pot objectar que aleshores no era «reina de Mallorca», tal com apareix designada a la rúbrica, però si el poema fos d'aquesta època el compilador del *Cançonier Vega-Aguiló* podria, perfectament anomenar-la així a posteriori, quan copià la composició. També hem de pensar en la possibilitat que la redacció hagués tengut lloc durant els tres anys de matrimoni, en el cas d'una transgressió dels preceptes trobadorescs, per bé que el poema no s'adreça específicament a cap «marit».

A tenor dels raonaments exposats, resulta evident que Violant és molt millor candidata que Constança. Però ja no hem de pensar inexorablement en cap espòs. També se'va podria ésser l'autoria si tenim en compte que, després de la mort de Jaume III i els mesos de captiveri que patí, aquesta reina de Mallorca va refer la seva vida i es va tornar a casar. I no hi ha elements que impossibilitin que, després de 1349, es continuàs anomenant «Reina de Mallorca» i, com a tal, signàs el poema. Tampoc res no impedeix pensar que l'enigmàtic receptor d'aquells versos d'aparença tan sincera pugui tractar-se d'un destinatari diferent del monarca de Mallorca. La nostra opció a favor de Violant és del tot hipotètica: ens sembla que hi ha arguments per proposar-la, alhora que n'hi ha de molts més consistents per descartar Constança. Però una proposta feta «ab negationem» en relació a una altra possibilitat entorn de l'autoria (la que habitualment s'ha contemplat) no implica una automàtica acceptació de la proposició exposada. En relació amb aquesta última, simplement hem ofert un seguit d'indícis que permeten tenir-la en compte.

En tot cas, la valoració final del poema, si l'atribuïm a una reina, prescindint de quina pugui ésser, l'hem d'emmarcar en la visió més vigent que acompanya la figura de la reina medieval. Les propostes historiogràfiques actuals desenvolupades per la historiografia feminista han posat en valor l'agència i el protagonisme de les reines, en contraposició a visions tradicionals en què eren presentades com a subjectes passius respecte de la política masculina. Aquest aspecte sí que esdevé paradigmàtic de la circumstància i paga la pena d'ésser remarcat com a colofó del treball.⁵³ I és que el poema conté un caràcter subversiu present en un seguit d'aspectes que no podem passar per alt.

Per començar, assenyalarem el fet de cantar a un ésser estimat absent que, en l'hipotètic cas que fos el marit, demostraria que definitivament la ideologia de la *fin'amor* havia entrat en crisi i la conversió de la cultura cortesa en un altre sistema de valors. Però com que la qüestió del «marit» ha quedat, almenys en la lletra literal del vers, descartada, no ens és legítim fer conjectures en aquest respecte.

En canvi, el «jo» de la reina autora és molt potent. Es defineix com la millor amant, que ha sabut escollir l'enamorat més valuós («car, sus totes, suy mils aman, / que xausitay lo pus presan / e'l mils del món»). Notem que la segona part de l'asseveració és alhora un autoelogi sobre la seva capacitat d'elecció. En conseqüència, totes dues afirmacions allunyen l'autora de la típica humilitat tan característica,

53. Les reflexions que oferim a continuació s'inspiren en bona part en comentaris de M. DO CEBREIRO RÁBADE, «Textos que gritan, dueñas que callan», *Revista Poètica Almacén*, 1.1.2002 [revista electrònica].

si més no a escala retòrica, de la dona medieval, que podem resumir en la tòpica frase, reiteradament repetida des de la trona i en la lletra escrita, segons la qual qualsevol dona necessitava algú –un home– que la mantingués i la governàs. Una mostra sublim de subordinació.

Encara més, l'autora no amaga, sinó tot el contrari, la seva capacitat per a prendre la iniciativa: «Que tant me tarda l'abressar / e-l raysonar e tota res». La dona està frisoosa d'abraçar l'home, a qui espera amb anhel i angoixa («desesperatz caix viu mon cor; / per pauch no mor / si breu no n'ayguirença»), de parlar amb ell de moltes coses i, ha afegit encara, un de «tota res» de calculada ambigüitat. Una inconcreció, tanmateix, més tost fictícia, ja que la subtil insinuació diu més del que calla. En tot cas, deixa la interpretació d'acord amb el criteri de qui s'apropa al poema. Entre tot plegat, la dona de carn i os que veiem reflectida a través dels versos és una persona que pensa, parla i té empremta, desitjos i sentiments. En definitiva, se situa en una posició paritària respecte de l'altre, l'home.

Aquesta capacitat d'adreçar-se en igualtat de condicions a qui, a l'època, situaven per damunt també l'hem poguda percebre quan ella constreny el receptor a desistir en la recerca de béns temporals, molt menys valuosos que el cor de la dama. Això amb independència de la interpretació concreta, tanmateix hipotètica, que puguem donar a aquestes paraules.

En conclusió, el poema ens presenta un model femení diferent del que hi havia a l'ús, si més no respecte del que difonien moralistes i predicadors. Un patró que, si l'aplicam a una reina, trenca el clixé de la passivitat i la subordinació que tradicionalment s'havia atribuït a la figura règia femenina. Més enllà d'una autoria dubtosa i incerta, aquesta és la lliçó que podem extreure d'una composició sensualment tan refinada.

Apèndix documental

Document 1

1338, setembre, 12 – Montalbà.

Pere el Cerimoniós felicita la seva germana Constança arran del naixement del seu fill Jaume.

ACA, Cancelleria (Curiae), 1055, f. 53r-v.

Illustri ac magnifice domine Constancie Dei gratia Maioricarum regine, comitis-se Rossilionis et Ceritanie ac domine Montispesulani karissime sorori nostre, Petrus per eandem rex Aragonum, etc. salutem et fraternam dilectionem. Duas vestras literas letra manu recepimus in altera quare inter alia vidimus contineri vos divini disponente gratia filium peperisse et cuius partu feliciter et salubriter existitis liberata de quo licentiam assumpsimus prout convenit valde magnam retientes in altissimo quod ille qui regibus dat salutem ipsum faciet in martiatibus crescere et gratiis habundare ad servitium eius secundum superaliis verocum in dicta alia litera continebantur iam incontinenti Petrum Garcesii de Soceriis, militem et maiorem do-

mus vestrum honore vestri de domo nostra admisimus quem cum tempus assuerit ab favorem nostri intendimus proferi [?] gratiose. Preterea quia scimus gaudium assumere quotiens de persona nostra vobis aliqua reserantur [...] ⁵⁴intimamus quod nos per omni [...] plene sospitate potinuit et quia id idem de vobis sure multotiens desideramus fraternitatem vestram rogamus ut sepe de incolumitate persone vestre nos placeat redde recuratores. Data in Montealbano II° idus septembris anno domini M°CCC°XXX° octavo.

Document 2

1342, agost, 9 – [Mallorca].

Roger de Rovenac, governador de Mallorca, assabenta els lloctinents de Menorca i Eivissa que la reina Constança ha quedat al Principat.

ARM, Arxiu Històric (AH) (Lletres Comunes (LC)) 3, f. 94v.

Rogierius, etc., honorabili viro et dilecto domino Hugoni Stephani, militi, locumtendenti Evisse, salutem, etc. Quasdam literas regias nos recepisse noveritis per hac verba rex Maioricarum volentes providere quod vostre fidelitatis, soliditas omnia presentiat de quibus possit machinose temptari, expedire, putavimus subsequens facimus quod posset fieri de facili continere vostre noticie nuntiare illustris regina consors nostra dum de Barchinona recessimus eo modo quo scribimus vobis per literas remansit in posse regis Aragonum, fratris sui, ad cuius suasionem preter [?] voluntatem nostram et suam propriam forsicam penes regem ipsum posset aliquandam remanere et concepimus quod durantibus hiis ad fratris sui instigationem etiam vel coacta posset seduci faciliter fragilitate pensata que mulierum sensui infragatur ad scribendum vel intimandum vobis aliquam que sub spem boni vostre deceptionem Constancie importarent et nostre corone inferrent preiudicium vel jacturam. Quare mandamus expresse vobis quatenus nullis mandatis, precibus, exortationibus, nuntiationibus seu intimationibus dicte regine quam diuerit sine nobis si forte aliquas vobis miteret intendatis ac pareatis set eas potius evitetis pervidentes omnia que possent pericula importari. Data Perpiniani VIII die augusti anno domini M°CCC° XL secundo.

Document 3

1344, juliol, 27 – [Mallorca].

Arnau d'Erill, governador de Mallorca, mana al batle de Sineu que arplegui informació sobre certes afirmacions fetes per Mateu Eimeric, del seu batliu, sobre el matrimoni de Constança amb Jaume III i els drets successoris del fill primogènit.

ARM, AH (LC) 5, f. 25v.

54. Diverses paraules il·legibles a causa d'un forat.

De nós Arnau d'Arill, etc., al amat lo batle de Sineu, saluts e dilecció. Havem entès que per en Matheu Eymerich se són dites alcunes paraules qui són mal dites e dignes de reprehensió, so és, en la plassa davant la carniceria de Sineu en presència de moltes persones, les quals paraules són en sustància que afirmava que com en lo contracte del matrimoni qui's feu entre'l rey qui fo e la honrada dona Constança, filla del senyor rey n'Amfós de bona memòria, pare del molt alt e poderós príncep e senyor rey nostre, fos feta una carta de covinensa que'l primer engenrat qui nasqués del dit matrimoni succehís en aquest regne e terras de Rosselló e de Cerdanya e axí que lo procés qui és fet contra lo dit rey qui fo no devia preiudicar al primer engenrat, perquè us dehim e us manam que vistes les presents reebats plena enformació sobre les dites coses, a la qual volem que sia present lo honrat e discret en Guillem Miquell, conseller del dit senyor rey e advocat fiscal, e complida la dita informació tremetets-le-ns sots vostre segell enclosa. Data ut supra.

Document 4

1344, octubre, 31 – Barcelona.

Pere el Cerimoniós atorga un guiatge a Blanca, esposa de l'infant Pagà, la qual es trobava al servei de la reina Constança. El motiu és perquè havia d'acompanyar la sobirana en un viatge a Mallorca.

ARM, Lletres Reials (LR) 11, f. 119v.

Pro Blanca, uxore nobilis Pagani.

Nos Petrus Dei gratia rex Aragonum, Maioricarum, etc., quia nos dilecta nostra Blanca, uxore nobilis Pagani de Maioricarum, estis ad inclitam Constantiam, olim regiam Maioricarum, sororem nostra karissima, per eius servitio accessura. Idcirco tenore presentium guidamus et assecuramus tan per terram quam per mare vos et Bertrandum de Tornamira, domicellum, qui pro concomitante et aducendo vos ad dictam inclitam Constantiam ad civitatem Maioricarum est breviter accesus nec non familia et bona vostra et ipsius in eundo ad dictam civitatem stando et ab inde redeundo, ita quod nullus de nostri confidens gratia vel amore audeat vel presumat vos ac dictum Bertrandum, familiam et bona vostra et ipsius capere, detinere vel nobis aut ipsi dampnum sive malum aliquod facere seu interre durante guidatico supradicto. Mandantes nobili et dilecto Petro de Montecatheno, almirato nostro, nec non vicealmirato aliisque officialibus nostris presentibus et futuris, quod guidaticum nostrum huiusmodi teneant firmiter et observent et non contraveniant aliqua ratione in cuius rei testimonium presentem vobis fieri iussimus nostri sigilli munimine roboratam. Data Barchinonis pridie kalendas novembris anno domini M^oCCC^oXL quarto. Sigillatum.

Document 5

1344, novembre, 3 – Avinyó.

El papa Climent VI intercedeix perquè Pere el Cerimoniós faciliti el retorn de la seva germana Constança al costat de Jaume III.

Bibliothèque Nationale (París), Fonds Latin, 9.261, núm. 42.

Clemens episcopus, servus servorum Dei, carissimo in Christo filio Petro, regi Aragonum illustri, salutem et applicationem bendita. Et si nos licet insufficientibus mentis vices illius in terris gerimus cuius miserationes sunt super omnia opera eius afflictis quibusvis miserationis et compassionis debeamus affectum illis tamen magis tenemur compati qui adverse fortune calamite concussi de altiori statu dignitatis et preminentie corruerunt. Sane dudum inter te, fili carissime et carissimum in Christo filium nostrum Jacobum, regem Maioricarum illustrem, cognatum tuum, paces emulo procurante gravis dissensionis et scandali materia suscitata, nos non sine amaritudine cordis intuentes quam esset tua et dicti regis periculosa dissensio quanquetua et illius discordia existeret nocitura quasi palpabiliter sentientes et attendentes quod rex idem tibi fili dilectissime affinitatis et sanguinis proximitate convinctus et de regia tua stirpe progediens ledicuit confundi non poterat ad inclitam prolem quam ipse ex carissima in Christo filia nostri Constantia, regina Maioricarum, illustri consorte ipsius germana tua domino largiente suscepit consideratione habita quominus tu principaliter tangereris pro reformatione pacis et concordie Deo grate ac mundo per utilis inter et partes illas nonnullos sancte romane ecclesie cardinales aliosque prelatos et magne auctoritatis viros duximus sicut tuam non ambigimus tenere memoriam destinandos nostris super hoc frequenter et sepe litteris exhortatoriis affectione plenius et caritate non vacuis inculcatis sed ipse pacis emulus et caritatis inundis et infestus invasor tua et dicti regis voca perturbas sparso pestifere discordie semine pro dolor a Deo concitavit quod preter et contra spem nostra nichil proficere potuerunt, propter quod ad prefatum regem et statum ad quem devenit pia et anxia compassionis commoti sperantes in dubie quod ipsius conditio pietatis tue viscera erga eum ad compassionem debeat commovere apud te pro huiusmodi reformatione concordie, adhuc providimus insistendum in dubie supponentes quod benignitatis tue clementia tanto promptius nostris in hac parte beneplacitis condescendet quanto in prefati regis humilitatione voluntatis sue nota complevit quantoque affectionem nostram ad ipsius revelationem collapsi per accumulatas preces et iteratam sepius instantiam cognoverit ampliorem. Quocirca serenitatem tuam obsecramus rogamus et hortamur avente tui honoris obtento nichilominus suadentes quatinus quantum sit pulcrum vindicie [?] genus ignoscere quantumque misereri prostratis deceat regiam celsitudine cuius thronus clementia roboratur prudenter attendens et considerans provida quantum titulis dignitatis regie acrescit regem habere subditis et vassallum quodque prefato regi suscepti ex eadem sorore tua filii non extranei sed nepotes tui sunt successuri et quod subditi tui omnes ad excellentiam tuam maiori numerum ducuntur reverentia et devotione si erga prefatum regem exhibueris te clementem animum tuum ad concordiam coaptas et inclines ad pacem, et non solum in hiis que inter te

ipsum queregem agenda sunt in iustitia te clementer habeas erga eum sed ei pro reverentia aplicem sedis et nostra in benigna exhibitione gratie favorabiliter aperias misericordie tue sinum. Ita quod a rege regnum per quem datur regnare principibus uberioribus preveniri benedictionibus et gratiis et humane laudis preconia merearis ac nos et eadem sedem in tuis oportunitatibus et beneplacitis reperias propterea promptiores. Data Avinionis III nonas novembris pontificatus nostri anno tercio.

Document 6

1344, novembre, 17 – Barcelona.

Pere el Cerimoniós atorga garanties de seguretat al noble Ponç de Santa Pau, el qual havia d'acompanyar la reina Constança a Montpeller, per mor de l'enfrontament existent entre l'esmentat noble i Pere de Queralt.

ACA, Cancelleria (Curiae), 1059, ff. 160r-v.

Petrus, etc., nobili et dilecto nostro Petro de Queralto, salutem et dilectionem. Scire vos volumus quod nobilis Pontium de Santa Pace inclitam Constantiam, olim Maioricarum reginam, ipsam sororem carissimam, apud villam de Montispesulani ad nostri preces debet concomitari. Verum nam velimus et etiam cupiamus quod dictus Pontius cum sociis et familiis ac rebus suis cum dicta olim regina eundo aput villam Montispesulani [...] ⁵⁵ ab inde ad nos etiam redeundo possit ire, redire ac stare salve, pariter et secure sitque predictos [...] ⁵⁶ aliquos ex parte nostri pretextu guerre vigen- tis inter nos, ex una parte, et dictum Pontium ex altera, [...] ⁵⁷ Pontio Siciis aut familiis et rebus suis dampnum nullatenus inferatur. Idcirco volumus et nos rogamus quatenus dicto Pontio, sociis et familiis et rebus suis predictis treuga seu assecuramentum prestetis. \Ita/ quod eisdem tam in eundo quam etiam redeundo per vos seu aliquod minime valeat irrogari, sciturus quod in hac parte nostre plurimum complacebitis voluntati et re[s]catibimus vobis multum rescabendo nobis super hiis per pretium portitorem. Data Barchinonis quito decimo kalendas decembris anno domini millesimo trecentesimo quadragesimo quarto. Arnaldus, vicecancellarius.

Document 7

1345, març, 3 – Perpinyà.

Pere el Cerimoniós atorga un guiatge a favor de Violant de Vilaragut perquè pugui transitar per totes les terres de la Corona excepte pel Rosselló, lloc on només pot estar de passada durant tres dies.

ACA, Cancelleria (Sigilli Secreti), 1123, f. 69r-v.

55. Corcat.

56. Corcat.

57. Corcat.

Nós En Pere, etc. Per tenor de la present guiam e asseguram vós, noble na Violant de Vilaragut, filla del noble en Berenguer de Vilaragut, en axí que puscats venir, star, exir e tornar per totes nostres regnes \e terres/ deçà mar a vostra voluntat et ab vos-tres companyes e ab tot ço del vostre salvament e segura. Salvam emperò e retenim que en los comdats de Rosselló e de Cerdanya no puxats star ne aturar sinó III dies del dia que hi serets entrada contínuament contedors, mas en après puxats anar, esser, estar e tornar e exir en tots los regnes e-n altres terres nostres e senyoria daçà mar salvament e segura, segons que dit és. Axí, emperò, qu-us haiats esser presenta-da a nós d'aquí a les octaves de Pascho de la Resurrecció de nostre Senyor primer vi-nent, e si no us fèyets que-l present guaitge no tenga ne valla. Manants per la present a tots e universes oficiales e sotsmeses nostres presens e esdevenidors que-l dit guiatge e assegurament sots la forma desusdita tenguen ffermement e observen e façen observar e no y contravenguen per alguna rahó. En testimoni de la qual cosa la present manam fer ab nostre segell secret segellada. Donada en Perpinyà a III dies de març en l'any MCCCXL quatre. Rex Petrus.

Document 8

1345, juliol, 15 – Perpinyà.

Pere el Cerimoniós comunica al governador de Girona que ha donat llicència a la seva germana Constança perquè es reuneixi amb Jaume III, «si anar-hi vol» i li ordena que l'acompanyi durant una part del trajecte.

ACA, Cancelleria, 1123 (Sigilli Secreti), f. 85v.

Lo rey d'Aragó.

Vista havem vostra letra e aquella bé entesa vos responem que ver és que nós havem donada llicència a la alta na Constança de Mallorques, cara sor nostra, de anar a son marit si anar-hi vol, e havem ja a vos scrit per quinya forma vós haiats en l'acompanyar de la dita sor nostra e entrò en qual loch la aiats acompanyar, perquè volem e us manam que seguescats la forma que ja us havem escrita. Dada a Perpenyà sots nostre segell secret a XV de juliol en l'any de MCCCXLV°. Hugoni, cancellarii.

Ffuit missa gubernatori Gerunde.

Document 9

1349, octubre, 16⁵⁸ – Mallorca.

Gilabert de Centelles, governador de Mallorca, dona certes instruccions als pro-curadors reials respecte a la vestimenta i l'alimentació de la comitiva de Jaume III i de les tropes que l'acompanyaren, al trasllat del seu cos i altres qüestions.

ARM, AH (LC) 11, f. 40r.

58. Aquesta data és errònia, ja que el 16 d'octubre Jaume III encara no era mort.

De part d'en Gilabert de Sentelles, governador general de Mallorca.

Als honrats e amats en Francesc des Portell e-n Jacme Negre, procuradors reys de Mallorca, salut e dilecció. De part del senyor rey e per auctoritat del offici de què usam, vos dehim e us manam que de la peccúnia reyal fessats les provisions deval scrites, ço és saber: que fessats fer vestadures de draps necsets [?] al infant e infanta, fills del alt En Jacme de Montpesler, quòndam, e a madona Violant e a les dones e donzelles qui ab ella són. Encara volem e us manam que provehiscats en meniar e en beure als dits infant, infanta e madona Violant e a les dones qui ab ella són e als hòmens de paratge e de peu de la família del dit alt En Jacme, quòndam, \qui són presos/ a cascuns segons lur condició. Encara volem e us manam que fessats venir lo cors del dit alt En Jacme \qui és a Luchmaior/ en la ciutat e pagar les messions que per fer aportar lo dit cors s'i covendrà de fer. Encara volem e us manam que paguets los metges qui tenen en lurs cures lo dit infant e los dits hòmens de paratge e de peu, los quals són presos. Encara volem e us manam que pagets als caps de guaytes, sags e a X almugàvers qui guardan \los/ dits hòmens de paratge e de peu, los quals stan presos dins lo castell reyal de la ciutat de Mallorca, per tal que no puxen fugir. E reebets apocha e apochas de les dites coses, car nós ab la present manam de part del dit senyor rey al mestre racional de la cort sua que tot ça que per vigor d'aquest nostre manament pagarets, de les quals emperò mostrarets apocha o apocha, reebe encare compte a vós sobre les dites coses no faça neguna qüestió. Data Maioricarum XVIII kalendas novembris anno domini M^oCCC^oX^oL nono. Jaspertus, assessoris.

Document 10

1350, juliol, 11 – Barcelona.

Pere el Cerimoniós mana que l'esposa del finat Jaume III, Violant, es pugui moure en llibertat al lloc on es troba empresonada, sense que per això deixi d'estar convenientment vigilada.

ACA, Cancelleria (Sigilli Secreti), 1134, f. 115r.

En Pere, etc., al amat conseller nostre en Garcia de Lòriç, cavaller, regent l'offici de la procuració del regne de València o a son lochtinent e encara a tot altre qualsevol tinent guarda la molt noble na Violant, muller que fo del alt En Jacme de Montpesler, ça enrrera, salut, etc. Com nós haïam ordenat que la dita na Violant de dies puga anar o estar per tot l'alberch là on se voldrà de la torre de Calla, per ço volem e us manam que la dita na Violant per lo dit alberch de dies lexets anar e estar segons que damunt és dit, guardant, emperò, bé e sàviament que del dit alberch anar ne fugir no-s puga deiats. Emperò en la dita tenor volem que estia bé guardada segons que per nós és estat ordenat. Dada en Barchinona sots nostre segell secret a XI dies del mes de juliol en l'any de nostre senyor MCCCL.

Document 11

1350, agost, 19 – Girona.

Pere el Cerimoniós absol Violant de Vilaragut de qualsevol qüestió que es pogués moure contra ella i permet que la seva filla Esclarmonda pugui ésser traslladada d'acord amb una disposició anterior.

ACA, Cancelleria (Sigilli Secreti), 1134, f. 134v.

Lo rey d'Aragó

Dona Violant, fem-vos saber que nós, entès per relació d'alcunes persones, que vós havíets dubte que nós per alguna rahó volíem proceir contra vós. Per tenor de la present, a gran supplicació a instància del noble e amat conseller nostre en Ponç de Santa Pau, havem perdonada e perdonam tota colpa e tota ofensa per la qualsevol rahó poguésem proceyr contra vós, remetents e relaxants a vós tota acció, qüestió, petició e demanda e tota pena civil e criminal la qual contra vós poguesen proposar o moure o a vós infligir o imposar per qualsevol rahó o manera, notificans a vós que com nós haver haüda clara certificació que la molt noble n'Esclarmonda, filla del alt En Jacme de Montpesler e vostra, sia partida d'aquesta terra segons la forma d'una altra nostra letra, la qual a vós trametem ab la present, nós lexarem [...] ⁵⁹ là on volrets e per alguna rahó no us [...]. ⁶⁰ Dat en [G]erona sots nostre segell secret a XIX dies d'agost en l'any de nostre senyor MCCCL. Hugone, cancellarii.

A la molt noble Violant de Vilaragut, muller del alt En Jacme de Montpesler, ça enrera.

59. Corcat.

60. Corcat.